

Tıp Tarihimizden Portreler: Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) (1880-1967)

Portraits from Our Medical History: Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) (1880-1967)

Yağız Fatih Nazlier¹(iD), Pervin Özelçi²(iD), Aslıhan Coşkun²(iD), Ateş Kara^{2,3}(iD)

¹ Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, Ankara, Türkiye

² Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı, Türkiye Aşı Enstitüsü, Ankara, Türkiye

³ Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı, Çocuk Enfeksiyon Hastalıkları Bilim Dalı, Ankara, Türkiye

Makale atfı: Nazlier YF, Özelçi P, Coşkun A, Kara A. Prof. Dr. Tıp Tarihimizden Portreler: Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) (1880-1967). J Pediatr Inf 2026;20(3):257-264.

*Bu makale TÜSEB/Türkiye Aşı Enstitüsü tarafından desteklenen "Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Aşı ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi ve Kaynak Dokümanların Oluşturulması" projesi kapsamında hazırlanmıştır. Proje No: 2022ARGE02-28235.

Şekil 1. Mustafa Hilmi (Sağun) Bey (1880-1967) (1).

XIX. yüzyılın sonlarından Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan dönem, Türk tıbbında bakteriyolojinin geliştiği, salgın hastalıklarla mücadele, aşı üretimi ve koruyucu sağlık hizmetlerinin giderek kurumsal bir nitelik kazandığı önemli bir dönüşüm sürecidir. Bu sürecin öne çıkan hekimlerinden Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) Bey, Gülhane'de başlayan meslek hayatı boyunca bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmiş ve aşı üretimine yönelik çalışmalar yürütmüş, ayrıca Sivas ve Ankara'daki hıfzıssıhha müesseselerinin gelişiminde önemli görevler üstlenmiştir. Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) Bey'in meslek hayatı yalnızca bir bakteriyoloğun bireysel çalışmalarını değil, aynı zamanda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan koruyucu sağlık hizmetlerinin gelişimini de yansıtmaktadır. Bu nedenle onun tıp eğitimi ve bakteriyoloji alanındaki uzmanlaşma sürecini incelemek, söz konusu dönüşümün nasıl gerçekleştiğini anlamak açısından da yol göstericidir.

Mustafa Hilmi Bey'i bu noktaya taşıyan süreç, 1880'de Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan Midilli'nin Sarlıca köyünde başlamıştır. İlk öğrenimini Midilli'de tamamladıktan sonra 1896'da İstanbul Tıbbiye İdadisine girmiş ve ardından öğrenimini Askerî Tıbbiye'de sürdürmüştür. Dr. Elhaç Rıza Tahsin (Gençer), onu "dâim sa'y ü tettebbuâtla meşgul genç ve

Yazışma Adresi/Correspondence Address

Yağız Fatih Nazlier

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi,
Ankara, Türkiye

E-mail: yf.nazlier@gmail.com

Geliş Tarihi: 18.08.2026 Kabul Tarihi: 05.09.2026

Çevrim İçi Yayın Tarihi: 12.10.2026

Bu eser CC BY-NC Atf-GayriTicari Türev Eser Yaratma 4.0 Uluslararası Lisansı kapsamında lisanslanmıştır.

Bu çalışmanın bulgularını destekleyen veriler, makul talepler doğrultusunda sorumlu yazardan temin edilebilir.

*Telif Hakkı 2026 Çocuk Enfeksiyon Hastalıkları ve Bağışıklama Derneği. Makale metnine www.cocukenfeksiyon.org web sayfasından ulaşılabilir.

mümtaz etibbımızdandır" sözleriyle nitelendirmiş, başka bir ifadeyle sürekli çalışan ve araştırmalar yürüten genç ve seçkin hekimlerimizden birisi olduğunu vurgulamıştır (2).¹ Tıbbiyedeki öğrenimini başarıyla tamamlayan Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) Bey, sınıf arkadaşları Dr. İbrahim Refik (Saydam)², Dr. Rüştü Recep (Duyar)³ ve Dr. Hüsamettin Şerif (Kural)⁴ ile birlikte 4 Kasım 1905'te tabip yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur (1,7).

Dr. Mustafa Hilmi Bey, mezuniyetinin ardından dört yıl boyunca Dr. Reşat Rıza (Kor) ile birlikte Gülhane Serîriyat Hastanesi ve Tatbikat Mektebinde Dr. Georg Deycke'nin asistanı olarak görev yapmıştır (8).⁵ 23 Mart 1909'da Gümüşsuyu Askerî Hastanesine tayin edilse de ertesi yıl Gülhane'ye geri dönerek Dahiliye Mikroskopi ve Kimya Muallim Muavinliği görevine getirilmiştir. Ardından Dr. Süleyman Numan Paşa'nın Gülhane'den ayrılmasıyla birlikte bir süre dâhiliye kliniğini yönetmiştir (1). Bu dönemde bakteriyoloji alanındaki çalışmalarıyla öne çıkması ve özellikle İstanbul'da görülen şüpheli vakalara kolera tanısı koyması üzerine, Gülhane Serîriyat Hastanesi ve Tatbikat Mektebi Müdürü Dr. Julius Wieting Paşa'nın⁶ önerisiyle bakteriyoloji şefliğine atanmıştır (7,11).

Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) Bey, bakteriyoloji şefliği döneminde Gülhane Serîriyat Hastanesi ve Tatbikat Mektebi Müdürü Dr. Wieting Paşa'nın teşvikiyle Dr. Reşat Rıza (Kor) Bey'le birlikte tifo, kolera, tifüs, dizanteri ve veba aşılıları üzerinde çalışmalar yürütmüştür (12,13). Bu çalışmalar kapsamında bakteri yoğunluğu azaltılmış tifo aşısı, inaktive edilmiş kolera aşısı ve dokuz farklı paradizanteri basili içeren dizanteri aşısı hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra Dr. Reşat Rıza (Kor) Bey'le birlikte dünyada ilk kez tifüs aşısını hazırlamış ve *Leishmania tropica* kültürünü üretmişlerdir (14-16).⁷

Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) Bey ile Dr. Reşat Rıza (Kor) Bey'in hazırladıkları dizanteri aşısında, dizanteri bakterilerinin farklı tiplerinden elde edilen kültürler fizyolojik tuzlu su içinde süspansiyon edilerek 57 °C'de bir saat süreyle ısıtılmıştır. Ardından karışıma %0.5 oranında fenol eklenmiştir. Hazırlanan aşı, bazı askerî birliklerde ve hastanelerde denenerek kullanıma uygun bulunmuştur (17). Ordunun salgın hastalıklardan korunmasına önemli katkılar sağlayan Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) Bey, bu çalışmaları dolayısıyla Gümüş Liyakat Madalyası ve Harp Madalyası ile taltif edilmiştir (7,18,19).

¹ Dr. Elhaç Rıza Tahsin (Gençer) (1871-1950), Batum'da dünyaya gelmiştir. 1891'de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'den tabip yüzbaşı olarak mezun olmuş, ardından Mekteb-i Tıbbiye Bakterioloji Muallim Muavinliği görevini üstlenmiştir. Birinci Dünya Harbi sırasında Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde görev yaptıktan sonra İstanbul'daki Gümüşsuyu Askerî Hastanesine tayin edilmiştir. 1917'de askerlikten emekliye ayrılmış; daha sonra Amasya Memleket Hastanesinde ve Devlet Demiryollarında hekimlik yapmıştır. 16 Mart 1950'de hayatını kaybetmiştir. Ülkemizin ilk tıp tarihçilerinden biri olan Dr. Elhaç Rıza Tahsin (Gençer), ilk kez 1904'te yayımlanan *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye* adlı eserinde Süleymaniye Tıp Mektebinden Haydarpaşa Tıp Fakültesine uzanan süreçte tıp tarihini ele almış, ayrıca 1843'ten sonra Tıbbiyeden mezun olan hekim ve eczacıların adlarıyla kısa hayat hikâyelerine yer vermiştir (3).

² Dr. İbrahim Refik (Saydam) (1881-1942), 1881 yılında İstanbul'da doğmuş, 1892'de Fatih Askerî Rüştiyesine girmiş ve 1896'da Askerî Tıbbiye İdadisine geçmiştir. 1905'te tabip yüzbaşı rütbesiyle mezun olduktan sonra 1907'de Gülhane Serîriyat Hastanesi ve Tatbikat Mektebi Histoloji ve Embriyoloji bölümünde çalışmaya başlamış, 1908'de Manastır'daki III. Ordu Merkez Hastanesinde görev almış, ardından Maltepe Askerî Hastanesine tayin edilmiştir. 1910'da yurt dışına gönderilecek stajyerler için açılan sınavları kazanmış ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın emriyle Almanya'ya gönderilmiştir. Burada Berlin Askerî Tıp Akademisinde ve Brandenburg'da Altıncı Zırhlı Süvari Alayında eğitim görmüş, ardından Danzig'de askerî sahra sıhhiye tesislerinde bulunmuş ve Spandau'da askerî sıhhiye kurslarına katılmıştır. Balkan Harbi'nin başlamasıyla 1912'de İstanbul'a dönerek 18. Kolordu Karargâhı, Hadımköy İstasyon Sevkiyat Tabipliği ve Çatalca Ordusu Sıhhiye Müfettişliğine bağlı komisyonlarda görev almıştır. 6 Ocak 1914'te Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Muavinliğine getirilmiş, Birinci Dünya Harbi'nin başlamasıyla Sıhra Müfettiş-i Umumiliği Muavinliğine atanmıştır. 22 Mart 1916'da tekrar Almanya'ya gitmiş, ardından Galiçya Cephesi'ndeki sağlık teşkilatını teftiş etmek üzere Galiçya'ya geçmiştir. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal (Atatürk) ile birlikte Samsun'a çıkmış, sırasıyla Samsun, Havza, Amasya, Sivas ve Erzurum'a giderek Mustafa Kemal'in Temmuz 1919'da askerlikten istifa etmesi üzerine kendisi de istifa etmiştir. 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'nin açılışına katılabilen 115 vekilden biri olmuş, 10 Mart 1921'de Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekili olarak atanarak bu görevi 26 Ekim 1937'ye kadar sürdürmüştür. 25 Ekim 1939'da Başbakan olmuş ve 8 Temmuz 1942'de kalp krizinden vefat etmiştir (4).

³ Dr. Rüştü Recep (Duyar) (1885-1967), 1885 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İlk, orta ve lise eğitimini İstanbul'da tamamlamasının ardından Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'ye girmiş ve 1905 yılında mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından Gülhane Serîriyat Hastanesi ve Tatbikat Mektebinde Asabiye ve Akliye Asistanı olarak göreve başlamış ve uzmanlığını almıştır. Birinci Dünya Harbi sırasında Edirne Askerî Hastanesinde görev yapmış ve ardından Haydarpaşa Askerî Hastanesine tayin olmuştur. Bir süre Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesinde Asabiye ve Akliye Müdür Muavinliği görevini sürdürdükten sonra Bakırköy Akliye ve Asabiye Hastanesi Başhekimisi olmuştur. 1943'te Şişli Etfal (Çocuk) Hastanesinde Asabiye mütehassısı olarak görev yapmış ve 10 Nisan 1967'de hayatını kaybetmiştir (5,6).

⁴ Dr. Hüsamettin Şerif (Kural) (1879-1945), 1879'da Konya'da doğmuştur. 1905 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'den tabip yüzbaşı olarak mezun olmuş ve 1909 yılında ihtisas için Fransa'da Val-de-Grace Askerî Tıp okuluna gönderilmiştir. İki yıllık eğitimin ardından ise Pasteur Enstitüsünde kurslara katılmıştır. Ülkeye geri döndükten sonra 1914'te Yıldız Hastanesinde ve daha sonra Kuleli Askerî Hastanesinde İntaniye ve Bakterioloji servislerinde yöneticilik yapmıştır. Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) Bey'in ardından Gülhane'de bakteriyoloji muallimi olmuştur. Mütareke döneminde Gülhane Fransızlar tarafından işgal edilince 1921'e kadar Gümüşsuyu Askerî Hastanesi'nde çalışmış, aynı yıl Ankara Merkez Hastanesi'ne bakteriyolog olarak atanmıştır. 1923'te bu görevinden istifa etmiş, 1945'te vefat etmiştir (1).

⁵ Prof. Dr. Franz B. Georg Deycke (1865-1938), 1868'de Osmanlı Devleti'nin davetlisi olarak İstanbul'a gelmiş ve 1907 yılına kadar Gülhane'de mikrobiyoloji başta olmak üzere dâhiliye ve cildiye kliniklerinde hizmet vermiştir. 30 Aralık 1898'de Dr. Robert Rieder ile birlikte Gülhane Serîriyat Hastanesi ve Tatbikat Mektebi'nin kuruculuğunu üstlenmiş, 1904-1907 yılları arasında da kurumun müdürlüğünü yapmıştır (8,9).

⁶ Dr. Julius Wieting (1868-1922), Dr. Julius Wieting 1898'de Marburg Üniversitesinde "Über Meningomyelitis mit besonderer Berücksichtigung der Meningomyelitis Cervicalis Chronica" (Meningomyelit Üzerine Kronik Servikal Meningomyelit Üzerinde Bir İnceleme) başlıklı teziyle tıp doktoru olmuştur. Dr. Robert Rieder ve Dr. Georg Deycke'nin ardından 1907 yılında Gülhane Serîriyat Hastanesi ve Tatbikat Mektebine yönetici olarak atanmıştır. Dr. Julius Wieting zamanında Gülhanede teorik ve pratik eğitimin yanı sıra bilimsel araştırmalar da eş zamanlı olarak sürdürülmüştür. İlk kez Gülhane'de ileri gelen doktorların katıldığı bilimsel toplantılar (Gülhane Serîriyatı) düzenlenmeye başlanmıştır. 1914'te Almanya'ya dönmüş ve 1922'de hayatını kaybetmiştir (10).

⁷ Ayrıca Dr. Reşat Rıza (Kor) ve tifüs aşısı ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. (16).

Şekil 2. Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) Bey, Merzifon'da sağlık hizmetlerinin teftişi sırasında (soldan ikinci), 22 Ekim 1917 (20).

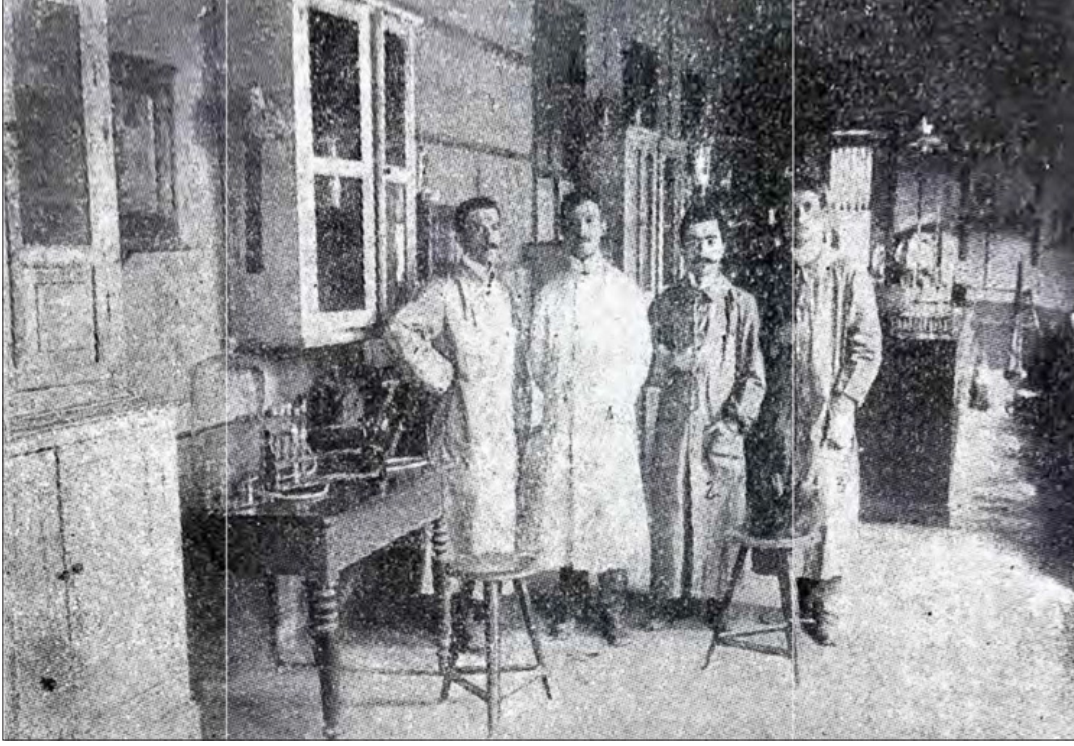
Gülhane Serîriyat Hastanesi ve Tatbikat Mektebinde 8 Ağustos 1917'ye kadar çalışmalarını sürdüren Dr. Mustafa Hilmi Bey, bu tarihte III. Ordu bakteriyoloğu olarak atanmıştır. Ayrıca Birinci Dünya Harbi sırasında İplikhane ve Selimiye hastaneleri ile Beşiktaş Dispanserinde bakteriyolog olarak görev yapmıştır (1,7,21). Dr. Mustafa Hilmi Bey, özellikle 1920'de İstanbul'daki veba salgınının şiddetlenmesi ve mevcut imkânlarla aşı ihtiyacının karşılanamayacağını anlaşılmaması üzerine Gedikpaşa Hamamını laboratuvara dönüştürmüş, burada Dr. Kâzım (Lakay)⁸ ve Dr. Cevdet (Kapandadık) ile birlikte boza şişelerinde veba aşısı hazırlamıştır (22-24).

Ekim 1920'de Haydarpaşa Askerî Hastanesi Bakteriyoloji Şefliğine getirilen Dr. Mustafa Hilmi Bey, 30 Ocak 1921'de kendi isteğiyle askerlikten ayrılarak Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletine (bugünkü Sağlık Bakanlığı) geçmiştir (7). Vekâletteki görevi sürerken 5 Aralık 1922'de Anadolu'nun önde gelen sağlık merkezlerinden biri olan Sivas Hıfzıssıhha Müessesesi Müdürlüğüne tayin edilmiştir (25). Müessesenin önemi, Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1923'te TBMM Birinci Dönem Dördüncü Yasama Yılı açılışında yaptığı konuşmada yer alan şu sözlerden de anlaşılmaktadır:

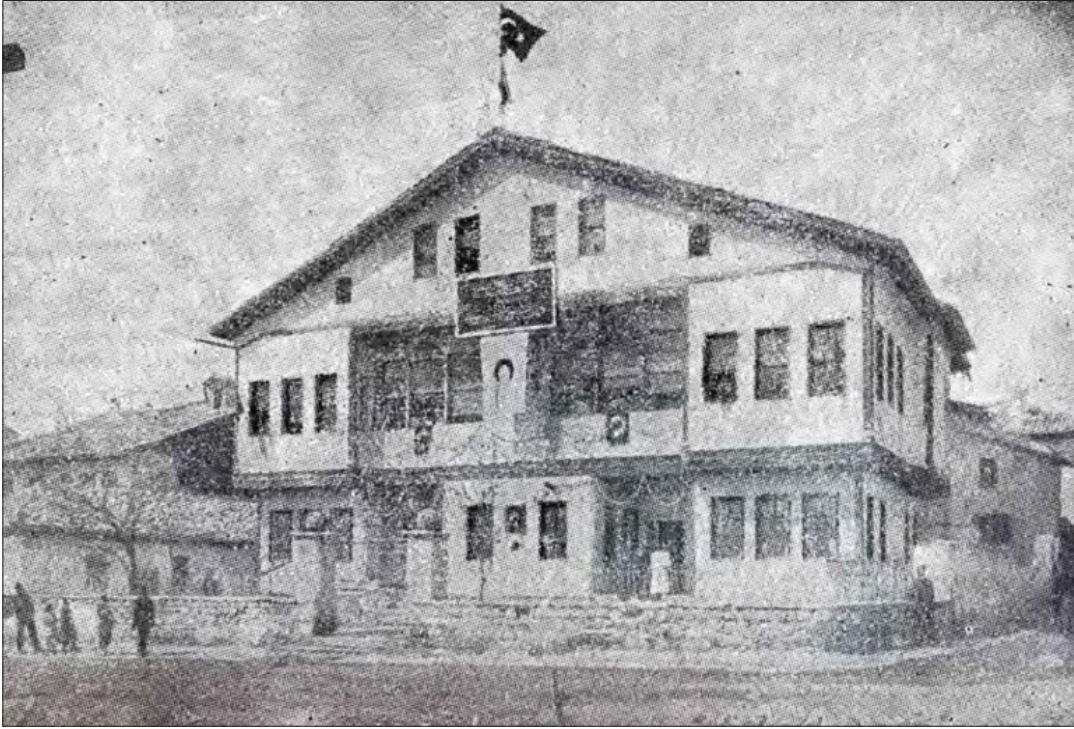
"1921 yılı içinde, üç milyon kişilik çiçek aşısı yapabilen Sivas Kurumu geçen yıl içinde beş milyon kişilik çiçek aşısı, 537 kilogram kolera, 477 kilogram tifo aşıları üretmiş ve bunlar halka yeterli bir şekilde yapılmıştır. Hâlen İstanbul ve Sivas'ta bulunan her biri bakteriyoloji laboratuvarı, kimya laboratuvarı, aşı istasyonu ve kuduz tedavi merkezinden kurulu hıfzıssıhha müesseselerinin üçüncüsü de bu yıl Diyarbakır'da kurulacak ve böylece hastaların uzak yerlere gitmelerinden doğacak sakıncalar ortadan kalkacaktır." (26-27).

Dr. Mustafa Hilmi Bey, bakteriyoloji ve kimya laboratuvarı, aşı istasyonu ve kuduz tedavi merkezinden oluşan müessesenin yöneticiliğini yaptığı sırada hem aşı üretimi hem de bulaşıcı hastalıklarla mücadele alanında yoğun çalışmalar yürütmüştür. Ayrıca Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından illerin tarih, coğrafya, sağlık, iklim ve kültür özelliklerini belirlemek amacıyla *Türkiye'nin Sıhhi ve İctimai Coğrafyası* adlı eser dizisinin hazırlanmasına başlanmıştır (28). Bu proje kapsamında Sivas Hıfzıssıhha Müessesesi Müdürü Dr. Mustafa Hilmi Bey, Sivas Vilayeti Sıhhi İctimai Coğrafyası adlı kapsamlı raporun hazırlanmasına önemli katkılarda bulunmuştur (29).

⁸ Dr. Kâzım (Lakay), 1888 yılında İzmit'te dünyaya gelmiş, 1913'te Askerî Tıbbiyeden mezun olduktan sonra stajını Gülhane Serîriyat Hastanesi ve Tatbikat Mektebi İntani Hastalıklar ve Bakteriyoloji Şubesinde tamamlamıştır. Birinci Dünya Harbi'nin başlamasıyla Erzurum'da görevlendirilmiş, bu sırada Bitlis'te baş gösteren kolera salgınıyla da mücadele etmiştir. Harbin ardından Gülhane'deki görevine dönmüş, 1920'de İstiklal Harbi'ne katılarak Gülhane Malzeme-i Sıhhiye İmalât ve Aşı İstihzarat Şubesi Müdürlüğünü üstlenmiştir. Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi ve İstiklal Harbi'ndeki hizmetlerinden dolayı çeşitli nişan ve madalyalarla taltif edilmiş, 1923'te askerlikten emekli olmuştur. Emekliliğinin ardından İstanbul'da Verem Mücadele Dispanser'i'nde çalışmış, 1936'da Haydarpaşa Numune Hastanesi'ne başhekim olarak atanmıştır. On yıl boyunca Kızılay Cemiyeti'nin başkanlığını yürütmüş ve 1971'de vefat etmiştir (5).

Şekil 3. Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) Bey, laboratuvarında çalışma arkadaşlarıyla birlikte (en solda) (1).

Şekil 4. Sivas Kuduz Tedavi Merkezi ve Aşı İstasyonu (1).

T. C.
BAŞVEKÂLET
MÜAMELAT MODELİ 660

KARARNAME

Şube: _____
Sayı: 10.990

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET 2100

Bakteryolojihanede tecdit edilmelerine lüzum görülüp posta x vesair suretle evsafı bozulmadan getirilmesi mümkün olmadığı anlaşılan mikrop suşların Avrupadan celbi ve verem için Dr.Galmette tarafından hazırlanan B.C.G.aşısı hakkında lâzımgelen malûmat ve izahatı alarak mezkûr aşının celbini temin eylemek için Ankara Bakteriolojihanesi Müdürü Dr.Mustafa Hilmi Beyin Paris'e gönderilmesi; S.İ.M.Vekâletinin 6/4/93I tarih ve 62/3008 numaralı tezkeresile yapılan teklifi ve Maliye Vekâletinin 20/4/93I tarih ve 4699 numaralı mütaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 7/5/93I tarihli içtimalında tasvip ve kabul olunmuştur.

7/5/93I
REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemel

Bş. V. *İsmail*
Ad. V. *afanur Kemal*
M. M. V. *Yellâsi*
Da. V. *S. İsmail*
Ha. V. V. *S. İsmail*
Ma. V. *Abdullah Halil*
Mi. V. *Mustafa*
Na. V. *1-11/11/11*
İk. V. *Mustafa*
S. İ. M. V. *S. İsmail*

080	18	01	02	19	27	12
-----	----	----	----	----	----	----

Şekil 5. Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) Bey'in Paris'e Gönderilişine Dair Kararname (07.05.1931) (32).

Şubat 1926'da seroloji ve aşılar üzerine eğitim almak üzere Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti tarafından altı aylığına Paris'teki Pasteur Enstitüsüne gönderilen Dr. Mustafa Hilmi Bey, eğitiminin ardından yurda dönerek Sivas Hıfzıssıhha Müessesesi Müdürlüğünü sürdürmüştür (1,7). Onun Sivas'taki görevine devam ettiği bu yıllarda, koruyucu sağlık hizmetlerini merkezi bir yapı altında toplama çalışmaları kapsamında 1928'de Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi kurulmuştur. Kimyevi Tahlilat, Bakterioloji, İmmünobiyojoloji (aşı ve serum) ve Farmakodinami (farmakoloji) olmak üzere dört şubeden oluşacak şekilde teşkilatlandırılan müessesede ilk olarak aynı yıl Kimyevi Tahlilat Şubesi faaliyete geçmiştir. İstanbul ve Sivas bakteriyolojihaneleri de 1929'da Ankara'ya nakledilerek müessese bünyesinde Ankara Bakteriyojihanesi adıyla birleştirilmiştir. Oluşan bu yeni birim, Dr. Mustafa Hilmi Bey'in yönetiminde çalışmalarını sürdürmüştür (30,31).

Ankara Bakteriyojihanesi'nin müdürlüğünü yürüten Dr. Mustafa Hilmi Bey, 1931'de ikinci kez Paris'e gönderilmiştir. Bu seyahatin amacı, kurumda yenilenmesi gereken mikrop suşlarını Avrupa'dan temin etmek ve Dr. Albert Calmette tarafından geliştirilen BCG aşısı hakkında bilgi edinerek aşının Türkiye'ye getirilmesini sağlamaktır (32).

Paris'ten dönüşünden kısa bir süre sonra Ankara Bakteriyojihanesi kapatılarak Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin Bakterioloji Şubesi faaliyete geçirilmiş, Dr. Mustafa Hilmi Bey ise 1932'de Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin⁹ ilk müdürü olarak görevlendirilmiştir. Müdürlüğü döneminde kurum bünyesinde ilk BCG laboratuvarını kurmuş ve BCG aşısı üretimini başlatmıştır (34-36).

Ayrıca 1 Haziran 1932'de kurum bünyesinde kuduz laboratuvarını kurmuş ve burada Semple tipi kuduz aşısını bizzat hazırlamıştır. Üretilen aşıların 1933'ten itibaren kuduz tedavi istasyonlarına gönderilmesiyle kuduz aşılama desantralize sisteme geçilmiştir. Aşının üretiminde 1932-1934 yılları arasında %2, 1935'te %3 ve 1945'ten itibaren %5 oranında koyun beyni içeren formüller kullanılmıştır (37,38).

Bu çalışmalar sürerken müessesenin teşkilat yapısı da genişlemeye devam etmiştir. Kimyevi Tahlilat ve Bakterioloji şubelerine ek olarak İmmünobiyojoloji Şubesi 1935'te, Farmakodinami Şubesi ise 1936'da faaliyete geçmiştir. Böylece Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi, Türkiye'de koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir (34). Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) Bey, müessese müdürlüğünü 1935'te Alman asıllı Prof. Dr. Emil Gotschlich'e¹⁰ devrettikten sonra Bakterioloji Şubesinin Müdürlüğünü üstlenmiştir (24,41).

Şekil 6. Ankara Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Müdürü Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) Bey, laboratuvarında çalışmalarını sürdürürken (1933) (39).

⁹ Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin kuruluşuna öncülük eden Dr. Refik Saydam'ın 8 Temmuz 1942'de vefatının ardından kurumun adı, onun hatırasını yaşatmak adına 10 Ağustos 1942'de kabul edilen 4288 sayılı kanun ile "Türkiye Cumhuriyeti Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi" olarak değiştirilmiştir. Bkz. (33).

¹⁰ Dr. Emil Gotschlich (1870-1949), Dr. Emil Gotschlich 1870 yılında Beuthen'de dünyaya gelmiştir. 1889'da Breslau'da tıp öğrenimine başlamış ve 1894'te mezun olmuştur. Bir süre Dr. Carl Flügge'nin yanında Breslau Üniversitesi Hijyen Enstitüsünde çalıştıktan sonra, 1896'da Dr. Robert Koch'un isteği üzerine İskenderiye Belediye Sağlık Dairesine müdür olarak gönderilmiştir. Mısır'da görevli iken 1899'da veba ve 1902'de kolera salgınlarıyla mücadele etmiş, kardeşi Dr. Felix Gotschlich ile birlikte Hac kervanlarının sağlık düzenlemelerinde de katkıda bulunmuştur. Bu görevde Birinci Dünya Harbi'ne kadar çalışmış ve Mısır'ı Uluslararası Sağlık ve Karantina Konseyi'nde temsil etmiştir. 1915'te Almanya'ya geri dönüşüyle birlikte Halle ve Saarbrücken Hijyen Enstitülerinde çalışmıştır. 1917'de Gießen Üniversitesi Hijyen kürsüsünde çalışmaya başlamış ve 1926'da ise Heidelberg Üniversitesine geçmiştir. 1935 yılında emekli olan Prof. Dr. Emil Gotschlich, Ankara'da Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü müdürlüğüne getirilmiş ve bu görevi 1941'e kadar sürdürmüştür. Kendisi aynı zamanda Türk Hijyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisinin kurucusudur. Almanya'ya dönüşünün ardından Heidelberg Üniversitesinde çalışmaya devam etmiş, 19 Aralık 1949'da vefat etmiştir (40).

Şekil 7. Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) Bey'in ölüm ilanı (9 Ağustos 1967) (42).

Merkez Hıfzıssıhha Müessesesindeki çalışmalarını 1937'ye kadar sürdüren Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) Bey, aynı yıl emekliye ayrılmıştır. Emekliliğinin ardından ailesine daha fazla zaman ayıran Dr. Mustafa Hilmi Bey'in iki oğlu da hekimlik mesleğini seçmiştir. Operatör Dr. Nejat Sağun İstanbul'da, Dr. Yalçın Sağun ise Ayvalık'ta görev yapmıştır (2). Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) Bey, 8 Ağustos 1967'de 87 yaşında hayatını kaybetmiş ve Ayvalık'taki aile kabristanına defnedilmiştir (7).

Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) Bey'in meslek hayatı, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan dönemde bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve aşı üretimi alanlarında yaşanan kurumsal dönüşümün somut bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Gülhane'de Dr. Franz B. Georg Deycke ve Dr. Julius Wieting'in gözetiminde başladığı bakterioloji çalışmalarını, Birinci Dünya Harbi'nin ağır salgın koşullarında bilimsel birikimini uygulamaya dönük çözümlerle birleştirerek sürdürmüştür. Cumhuriyet Dönemi'nde Sivas ve Ankara'daki hıfzıssıhha müesseselerinin yapılanmasında üstlendiği görevler, onun yalnızca bir bakteriolog değil, Türkiye'de koruyucu sağlık hizmetlerinin kurumsallaşmasına yön veren isimlerden biri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Merkez Hıfzıssıhha Müessesesinin ilk müdürü olarak kurduğu BCG ve kuduz laboratuvarları, ülkemizdeki aşı üretiminin gelişmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Müessese müdürlüğünü 1935'te Prof. Dr. Emil Gotschlich'e devrettikten sonra Bakterioloji Şubesi Müdürlüğünü üstlenerek çalışmalarını kurum bünyesinde sürdürmesi de dönemin Türk-Alman bilimsel iş birliğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Dr. Mustafa Hilmi (Sağun) Bey'in hayat hikâyesi, bir hekimin mesleki birikimini kalıcı bir kurumsal mirasa dönüştürerek sonraki

kuşaklara aktarabilmesinin tıp tarihimizdeki dikkate değer örneklerinden bir tanesidir.

Kaynaklar

1. Unat EK. Osmanlı İmparatorluğunda Bakterioloji ve Viroloji. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları 1970.
2. Elhaç Rıza Tahsin. Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye). c.2. İstanbul: Özel Yayınlar 1991.
3. Şehsuvaroğlu B. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Bakterioloji Muallim Muavini Dr. Rıza Tahsin Genç. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası 1950;13(2):221-2.
4. Dilek Z. İbrahim Refik Saydam (1881-1942), Atatürk Ansiklopedisi, 2021. Erişim adresi: [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/738/ibrahim-refik-saydam-\(1881-1942\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/738/ibrahim-refik-saydam-(1881-1942)) (Erişim Tarihi: 31.07.2026)
5. Erden F. Türk Hekimleri Biyografisi. İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi, 1948.
6. Milliyet Gazetesi. 11 Nisan 1967.
7. Tuna İ. Doktor Mustafa Hilmi Sağun'u Kaybettik. Türk Higiyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi 1967;XXVII(2-3):133-6.
8. Terzioğlu A. Türkiye'de Görev Yapmış Olan Alman Asıllı Tıp ve Deney-sel Bilim Dallarındaki Profesörlerin Biyografileri. Arslan Terzioğlu (ed.) Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyum Bildirileri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları 1981:131-216.
9. Ataç A. Gülhane Askeri Tıp Akademisinin Kuruluşu. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları 1996.
10. Terzioğlu A. XIX. Yüzyılda ve XX. Yüzyılbaşında Tesis Edilen Osmanlı Hastanelerinde Alman Tesirleri. Arslan Terzioğlu (ed.) Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyum Bildirileri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları 1981:25-53.
11. Altuğ K. Gülhane ve Türk Tıbbının Batılılaşmasındaki Rolü. Arslan Terzioğlu, Erwin Lucius (ed.) Türk Tıbbının Batılılaşması. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları 1993:146-9.

12. Noyan A. *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım*. Ankara: Son Havadis Matbaası 1956.
13. Özer S. I. *Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs (Lekeli Humma) Salgını*. *Belleten* 2016;80(287):219-60. <https://doi.org/10.37879/bel-leten.2016.219>
14. Unat EK. *Ölümünün 50. Yılında Dr. Reşat Rıza Kor. Tıp Tarihi Araştırmaları* 1993;5:218-20.
15. Eraksoy H. *Riketsiyozlar: Epidemik Tifüsten Çalılık Tifüsüne*. *Klinik Dergisi* 2014;27(1):1. <https://doi.org/10.5152/kd.2014.01>
16. Nazlier YF, Özelçi P, Kılıç R, Kara A. *Tıp Tarihimizden Portreler: Dr. Reşat Rıza (Kor) (1877-1941)*. *J Pediatr Inf* 2023;17(2):209-15. <https://doi.org/10.5578/ced.20239726>
17. Unat EK. *Osmanlı İmparatorluğunda Koruyucu Aşılar*. *Dirim* 1978;52(11-12):366-70.
18. Töre O. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bulaşıcı Hastalıklarla Savaşım*. *Klinik Dergisi* 2021;34(1):1-12. <https://doi.org/10.36519/kd.2021.02>
19. Demirhan Erdemir A. *Ord. Prof. Dr. Tevfik Salim Sağlam ve Ord. Prof. Dr. Abdülkadir Noyan'ın Lekeli Tifo Hakkındaki Yazılarının Türk Tıp Tarihi Açısından Önemi ve Yorumlamalar*. *Türk Dünyası Araştırmaları* 2013;207:53-86.
20. Sağlam T. *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*. İstanbul: Askeri Matbaa 1941.
21. Erol N. *Savaş Yıllarında Aşı ve Serum Üretimi*. *Toplum ve Hekim* 2003;18(5):379-83.
22. Unat EK. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Mikrobiyoloji Tarihçesi Üzerine Bir Deneme*. *Mikrobiyoloji Bülteni* 1970;IV(3):159-75.
23. Ayar M, Kılıç Y. *Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme*. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 2017;17(2):163-81.
24. Yıldırım N. *Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi/Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı, Aşı ve Serum Üretimi*. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 2024;29:64-87.
25. Unat EK. *Osmanlı İmparatorluğunda Aşı ve Serum Hazırlama Müesseseleri*. *Türk Tıp Alemi* 1970;2(1):144-56.
26. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Mart 1923 tarihli TBMM Birinci Dönem Dördüncü Yasama Yılı Açılış Konuşması. Erişim adresi: https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/tarihce/ataturk_konusma/1d4yy.htm (Erişim Tarihi: 30.07.2026)
27. Üçer M. *1900 Yılından Cumhuriyet'e Sivas'ta Tıbbî Kuruluşlar*. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 2011;17:31-42.
28. Küskü E, Küskü F. *Erken Cumhuriyet Dönemi Tıp Tarihinin Birinci Elden Kaynakları: Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası Eserleri*. Elif Gültekin (ed.) *Türk-İslam Tıp Tarihi Araştırmalarında Kaynaklar*. Ankara: Türkiye Klinikleri 2024;71-86.
29. Hasan Tahsin. *Sivas Vilayeti Sıhhi İctimai Coğrafyası (Haz. Recep Toparlı İbrahim Yasak)*. Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2021.
30. Üçer M. *Güldeste-i Sivas*. c. 1. Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları 2017.
31. *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılı 1929-1930*. İstanbul: Devlet Matbaası 1930.
32. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Cumhuriyet Arşivi, 19-27-15/238-112.
33. Resmi Gazete. 14 Ağustos 1942. <https://www.resmigazete.gov.tr/ar-siv/5184.pdf> (Erişim Tarihi: 30.07.2026)
34. Bulut M. *Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı (1928-2017)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi 2021.
35. Unat EK. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş*. *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi* 1981;12(1):383-97.
36. Epöztürk K. *Zorunlu Aşılamaya Uygulamalarındaki Etik İkilemler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi 2021.
37. Unat EK. *Son Yüzyılda Kuduz Bilgisindeki Başlıca İlerlemenin Tarihçesi*. *Tıp Tarihi Araştırmaları* 1986;1:17-24.
38. Unat EK. *Son Yüzyılda Kuduz Bilgisinde Başlıca İlerlemeler*. Ekrem Kadri Unat (ed.) *Türkiye'de Kuduz Sorunu*. İstanbul: Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş Derneği Yayınları 1985:1-14.
39. Başustaoglu A. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mikrobiyoloji Tarihine Bakış*. XXXIV. Türk Mikrobiyoloji Kongresi Sunumları 8 Kasım 2010, https://www.tmc-online.org/userfiles/sunumlar/08_Kas/Ahmet_Basustaoglu.pdf (Erişim Tarihi: 30.07.2026).
40. Eckart WU, Gradmann C. *Hygiene*. Wolfgang U. Eckart, Volker Sellin, Eike Wolgast (ed.) *Die Universität Heidelberg im Nationalsozialismus*. Heidelberg: Springer 2006:697-718. https://doi.org/10.1007/978-3-540-39385-6_25
41. Elmacı İ. *Cumhuriyet Dönemi Teknoloji Tarihi (İlaç, Petrol, Kimyevi Gübre Teknolojileri)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi 2013.
42. *Cumhuriyet Gazetesi*. 9 Ağustos 1967.